

הפגנת ה-400 אלף וארבע אמהות: מלחמת לבנון שינתה את פני המחאה בישראל

מחאת חיילי מילואים שהחלה בעקבות מלחמת יום כיפור התפרצה במלוא עוזו במלחמת לבנון ובשנים שאחריה, וקילפה מהקונצנזוס הישראלי את ההכרח לעמוד דום להחלטות המנהיגים

הפגנה של "שלום עכשיו" בכיכר מלכי ישראל בת"א נגד המשך הלחימה בלבנון, ביולי 1982 צילום:
יעקב סער/לע"מ

[רן שמעוני](#)

03 ביוני 2022

[עקוב](#)

הספק התחיל כבר במלחמת יום כיפור, נזכר נפתלי רז. כבר אז, הוא אומר, היתה תחושה שממשלת ישראל פועלת כנגד האינטרס הציבורי. כבר אז הרגיש שהוא לא מסוגל לשתוק, שעליו להפגין. לשנות את המציאות. בהפגנות שלאחר שנת 1973 היה בין בודדים. עשור אחר כך, במלחמת לבנון — מצא את עצמו מוביל אלפים.

הפעם הראשונה שבה גילה מעורבות ציבורית היתה ב-1 באפריל 1978, לאחר שהוא וחבריו פרסמו את "מכתב הקצינים", בו פנו 348 חיילי מילואים לראש הממשלה מנחם בגין בבקשה לחתור לשלום עם מצרים. "אספתי כסף מכולם וקנינו מודעה קטנה בעיתון, שבה כתבנו שיש הפגנה בכיכר מלכי ישראל", הוא נזכר, "להפתעתנו העצומה הגיעו רבבות".

זו היתה ההפגנה הראשונה של תנועת שלום עכשיו, אשר רז נמנה עם מקימיה. במשך עשור יהיה מנהל השטח שלה. "קמב"צ בהתנדבות", כלשונו. על יסוד ההצלחה מ-1978, ובהיעדר משאבים, לקראת כל הפגנה היה נערך באופן דומה: מגייס כסף, קונה מודעה בעיתון, ומחכה לראות אם אנשים יגיעו. כך הובילה שלום עכשיו הפגנות חסרות תקדים — בעיקר בתל אביב ובירושלים — נגד המלחמה בלבנון. "אחת, שתיים, שלוש, ארבע — לא רוצים עוד מלחמה", הם צעקו.

המלחמה, שהחלה ב-6 ביוני 1982, הובילה את ממשלת ישראל לשהייה ממושכת בשטחי לבנון — עד שנת 2000 — והותירה אחריה מאות ישראלים ואלפי לבנונים ופלסטינים הרוגים. ההפגנות, מודה רז, השמיעו קול חשוב ונדיר, אך לא השיגו את המטרה מאחר שלא שינו את המציאות.

לא רק שהמפגינים לא הצליחו לשנות אותה, אלא הצטרפו אליה. רז עצמו, וכך גם חבריו בשלום עכשיו, נלחמו בלבנון. "המילה האחרונה שאשתי אמרה לי כשיצאתי ללבנון, היתה: 'אידיוט'", הוא נזכר וצוחק, "כולנו בשלום עכשיו הפגנו נגד המלחמה, וגם נלחמנו בה". אולם, אבשלום (אבו) וילן, גם הוא איש שלום עכשיו ולימים חבר כנסת, סבור שזהו היסוד שאפשר את התנופה: "אם לא נהיה בחזית, אם לא נהיה בסטטיסטיקה של האפשרות להיפגע, ידענו שנאבד את הלגיטימציה שלנו להמשיך ולהיאבק".

ייתכן שווילן צדק. דווקא בשל האמביוולנטיות הזאת, שהובילה למצב אבסורדי בו הלוחמים הם המפגינים והמפגינים הם הלוחמים — קולם נשמע. ההפגנות נגד המלחמה הן שכוננו את קול המחאה של הציבור הישראלי. חרף מחאות קודמות, היו אלה המחאות של שנות השמונים והלאה נגד המלחמה שהחלו לקלף מהקונצנזוס הישראלי את ההכרח לעמוד דום להחלטות המנהיגים וייסדו את האקטיביזם הישראלי.

לפי ספרו של שמואל ליימן-ווילציג, "מחאה ציבורית בישראל", יש לכך עדות בנתונים: בשנת 1982 לבדה היו 115 הפגנות שעסקו במלחמת לבנון — מספר ההפגנות הגדול ביותר בשנה בתולדות המדינה, ייתכן שעד היום. צלם העיתונות שלמה ערד ראה את המגמה הזאת מבעד לעדשה, באינספור אירועי מחאה — משנות השישים עד המאה ה-21. "אני זוכר איך שהכל הלך וגבר — כבר ב-1981 היו מי שחשבו שצריך להסתלק משם מיד, היו הפגנות ובהמשך כבר היו מחאות ענק בתל אביב. ההרוגים, סברה ושתילה, אסון המסוקים — הכל הצטבר ואנשים לא שתקו."

וילן מתאר מגמה דומה מנקודת מבט של אחד ממארגני המחאות. "הסיפור כולו בער לאנשים בישראל", הוא מסביר, "היה ציבור גדול, בוגר מלחמת יום כיפור, שהבין שאנחנו משלמים את מחיר השגיאות של הפוליטיקאים. אנשים שלחו מכתבים מהחזית וסיפרו שהכל בלוף אחד גדול. ידענו שהעניין הוא לתפוס את העיתוי הנכון, ואנשים יגיעו".

העיתוי הנכון הגיע ב-25 בספטמבר באותה שנה: 400 אלף איש השתתפו בהפגנה בתל אביב בדרישה להקים ועדת חקירה ממלכתית בעקבות הטבח בסברה ושתילה. "ההפגנה הזאת יצרה לחץ ציבורי, המדינה לא היתה יכולה להתכחש לו והקימה את ועדת החקירה", אומר וילן, שמופתע עד היום מכך שהוא וחבריו הסכימו שההפגנה תהיה בשיתוף המערך. בשל השיתוף, הוא נזכר, נכנסו גם שיקולים פוליטיים. "לקראת ההפגנה ישבנו עם חיים בר לב, שהיה מזכיר המפלגה. הוא אמר לנו: 'צריך שתהיה מנחה מזרחית'", אומר וילן, "לא הבנתי על מה הוא מדבר". בר לב הסביר ש"זה בגלל מה שקרה עם דודו טופז" שנה לפני כן באותה כיכר ב"נאום הצ'חצחים" בזמן מערכת הבחירות הידועה לשמצה של שנת 1981. אולם וילן וחבריו סירבו. "אמרתי לו — 'זה לא עניין של מזרחי ואשכנזי. צריך לזה ניסיון, יכולות, מה זה משנה מה המוצא של המנחה'. בסוף הוא הסכים להצעה שלי — אחרי כמה שכנועים, חנה מרון הסכימה להנחות".

ב-1982 נערכו 115 הפגנות שעסקו במלחמה - מספר ההפגנות הגדול ביותר בשנה מהקמת המדינה

במידה רבה, בשנים הללו מילים כמו "קיטוב" ו"שיסוי" הפכו יותר ויותר נוכחות במאבקים סוערים בין מחנות פוליטיים. ימין נגד שמאל, פרס נגד בגין, הליכוד נגד המערך, שלום עכשיו נגד גוש אמונים, יונה אברושמי נגד אמיל גרינצוויג. "הגעתי במקרה להפגנה בירושלים, לפני כן ליווינו את צעירי הליכוד בבית שמש לכתבת צבע", מספרת הצלמת ורדי כהנא, שצילמה את התיעוד האחרון של גרינצוויג לפני הירצחו בפיצוץ הרימון שהשליך אברושמי, מפגין ימין. "רק בדיעבד התברר לי מה צילמתי", היא אומרת.

הם צעדו מכיכר ציון למשרד ראש הממשלה, כשהם מלווים בידי מפגיני ימין עוינים, סופגים קללות, יריקות ואלימות. "כבר בתחילת הצעדה מכיכר ציון התחילו להכות אותנו, אבל המשכנו", נזכר רז, "אני זוכר את צחי הנגבי עם מגפון משלו, צועק לאנשים עם מקלות 'לא לתת לבוגדים לעבור'. היינו 3,000 איש מול מאות אנשי ימין. המשטרה לא העלתה על הדעת שהימין יגיב כך והביאה להפגנה הזאת 13 שוטרים בלבד".

[נפתלי רז. 'ידענו שאם לא נהיה בסטטיסטיקה של האפשרות להיפגע, נאבד את
הלגיטימציה להמשיך ולהיאבק' צילום: דודו בכר](#)

בתצלום של כהנא, בו נראים חמישה מפגינים אווזים זה בזרועות של זה, רז נמצא מאחוריהם עם מגפון בידו. לדבריו, גרינצוויג והאחרים שילבו ידיים וצעדו בחזית כדי למנוע מאנשי ימין לחטוף מידיו של רז את המגפון. "בסיום ההפגנה שרנו את ההמנון, ואני זוכר את

עצמי קורא למפגינים להשאיר את האזור נקי אחרינו — תראה איזה יורמים היינו", הוא אומר, "תוך כדי שקיפלנו את ההפגנה, שמענו את הבום. אחת הפעילות חשבה שזה רק קפצונים, אבל הייתי כבר בכמה מלחמות וידעתי — זה רימון. מיד אחר כך ראיתי אנשים פצועים".

זמן קצר חלף עד שווילן וצלי רשף, פעיל נוסף, עמדו מול מצלמות הטלוויזיה והתראיינו. "אנשי גוש אמונים ביקשו להגיע להלוויה, אבל ביקשנו מהם שלא יגיעו כי זה עלול להיות נפיץ מדי. בטלוויזיה אמרנו שאנחנו לא רוצים מלחמת אחים", נזכר וילן, "בהלוויה ניגש אלינו יצחק רבין, ואמר לנו שהצלנו את מדינת ישראל". שנתיים לאחר מכן, בינואר 1985, רבין הודיעו על נסיגת צה"ל אל הקו שקיבל את הכינוי "רצועת הביטחון". עם ההחלטה הזאת, גם הזעם הציבורי דעך. ההפגנות ההמוניות הסתיימו. "אנשים חשבו ש-20 הרוגים בשנה זה מחיר שאפשר להסתדר איתו", מסביר וילן.

לא אמהות רגשניות

רחל בן דור הוציאה לאחרונה ספר בשם "אמא, יצאתי מלבנון! ארבע אמהות — סיפורה של מחאה שהצליחה", שמתאר את קורותיה של התנועה שהובילה במשך שלוש שנים סוערות — מהלילה בו התרחש אסון המסוקים ב-1997 שבו נהרגו 73 חיילים ועד היציאה מלבנון. בשיחה עמה, היא מסבירה שגם בחלוף 20 שנה היא חשה חובה להילחם על הזיכרון ההיסטורי של המחאה הזאת.

"כן, היום אני עדיין נלחמת על הנרטיב", אומרת בן דור, "אנשים חושבים שמה שהוציא אותנו מלבנון הוא איזה רגש קולקטיבי של אמהות רגשניות. אני לא מתכחשת לרגשות, אבל רבאק — זאת היתה תנועת מחאה. תנועה גלילית, מאורגנת ומסודרת, שצעקה במשך שנים וחשפה את השקר לפיו השהייה באזור הביטחון בלבנון מגינה על יישובי הצפון".

[רחל בן דור. "עברו מעלינו מסוקים כל היום, שאלת את עצמי כל הזמן אם זה מישו שאני מכירה" מכירה](#)

השהות של ישראל בלבנון מעולם לא היתה נוחה לבן דור. "האיש שלי נכנס כל הזמן ללבנון, מ-1982 עד 1985. כל הזמן הוא שרד על חוט השערה", היא אומרת, "עברו מעלינו מסוקים כל היום, שאלתי את עצמי כל הזמן אם זה מישו שאני מכירה". אך בסופו של דבר, אסון המסוקים הוא זה שהניע אותה לפעול, תחושת "חייבים לעשות משהו" שסירבה לחלוף. בתוך חודשיים הפך ביתה בראש פינה למטה מחאה.

רחל בן דור: "אנחנו מהצפון. אף רפול לא יכול היה לומר לנו שלא אכפת לנו מיישובי הצפון"

לצד מפגני מחאה יצירתיים ואינטנסיביים — מהפגנות, דרך מסעות מחאה על גבי אופניים, טרקטורנים וג'יפים, ועד עימותים ישירים מול בכירים במערכת הביטחון — היתה זו גם המציאות של שנת 1997 ששירתה את קול המחאה: אסון המסוקים בפברואר, אסון הסלוקי באוגוסט, אסון השייטת בספטמבר. עם כל הרוג, אזור הביטחון איבד את הסיבה שבגללה הוא קם. עם כל משפחה שכולה, תנועת ארבע אמהות קיבלה סיבה נוספת למחות. הקונצזוס הישן, הספרטני, מת. יחי הקונצזוס החדש. לאחר בחירות 1999 אהוד ברק קיים את הבטחת הבחירות המרכזית שלו — והורה על היציאה מלבנון.

לדברי בן דור, הצלחת המחאה לא היתה פרי נסיבות, אלא תוצר של מעשים. "הפעלנו מערך גיוס, הקמנו תאי פעילות, ארגנו מיזמי תרבות, הפגנות, פגישות עם מקבלי החלטות ומשמרות אבל, שלצערנו התקיימו פעמים רבות מדי", היא כותבת בספרה. בנוסף, היה תכנון מדויק לפלס את הדרך הארוכה של המסרים האנטי-מלחמתיים אל מרכז הציבור הישראלי דווקא בזכות פטריוטיזם. "היינו תנועה של נשים, אבל זהות הדוברים השתנתה בהתאם לסוגיה", היא אומרת, "כאשר לא היו מוכנים לשמוע נשים מדברות בנושאי ביטחון, ידענו להעמיד בפרונט גם גברים. היו קבוצות בתוך התנועה שמאוד כעסו על זה, אבל זה היה עניין של חיים ומוות".

לטענתה, הזיכרון ההיסטורי הכרחי עבור ההווה. "הרומנטיקה הזאת לא מלמדת איך עושים מחאה — לא היינו ארבע אמהות בלבד, אלא תנועה שלמה מגוונת", היא אומרת, בעיניה,

אחד מסודות ההצלחה לעולם יהיה המיקום הגיאוגרפי שבו החלה. "אנחנו תושבי הצפון, לא ראש הממשלה ולא שר הביטחון. אף רפול לא יכול היה להגיד לנו שלא אכפת לנו מיישובי הצפון — כי אלה היו אנחנו. ככה הצלחנו".